

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان

مسئولیت های مدنی و کیفری ناشی از تعدی به محیط زیست با رویکردی به فقه و حقوق

موضوعه ایران

استاد راهنما :

دکتر حسین نمازی فر

استاد مشاور :

دکتر مهدی رهبر

نگارنده:

کبری قربانی

بهار ۱۳۹۰

تقدیم

این اثر ناچیز را تقدیم می‌کنم به :

ذوات مقدسه معصومین علیهم السلام و به تمامی بندگان صالح خدا آنان که با اطاعت از فرمان

پروردگار عزیز و قدیر مدال پرافتخار بندگی را به گردن آویختند .

و همچنین تقدیم به پدر و مادر عزیز و فداکار، همسر و دختران دلسوز و مهربانم .

چکیده

فعالیت‌های که بشر امروزی برای دستیابی به رفاه و توسعه اقتصادی و اجتماعی انجام داده است محیط زیست را تخریب کرده و چنان تغییراتی در آب و هوای زمین بوجود آورده که قابلیت سکونت کره خاکی و سلامت و حیات انسان را با خطرات جدی مواجه کرده است از این رو نگرش نوینی در جهان مبنی بر لزوم بازگشت انسان به همزیستی مسالمت آمیز با طبیعت مطرح شده است. در این میان اسلام به عنوان آخرین دین الهی جهانشمول و زمانشمول حامل مکتب زیست محیطی جامع است که با اصول اعتقادی متعدد و اصول علمی متنوع خویش بیانگر معیارهای درست اندیشیدن و درست عمل کردن در عرصه مسایل محیط زیست می باشد.

لذا در این پژوهش به دنبال آن بوده ایم که بحث حفظ، حرمت و ممنوعیت تخریب و آلودگی محیط زیست و مسئولیت‌های مدنی و کیفری ناشی از تعدی به محیط زیست را با رویکردی به فقه و حقوق موضوعه ایران بررسی نماییم.

در فقه با توجه به آیات و روایات فراوانی مبنی بر حفظ محیط زیست و ممنوعیت تخریب آن به صورت صریح و غیر صریح همچون آیه ۴۱ سوره روم، ۶۱ سوره هود، ۳۱ سوره اعراف و برخی

قواعد فقهی چون قاعده لاضرر ، قاعده اتلاف ، اصل ضمان پرداخته و در حقوق ایران قوانینی مبني بر قانون کیفری محیط زیست قانون شکار مصوب ۱۳۳۵/۱۲/۴ ، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مورخ ۱۳۵۳/۳/۲۸ و ... مسئولیت های ناشی از تعدی به محیط زیست و ممنوعیت تخریب آن را تا حد توان بیان نموده ایم .

واژگان کلیدی : مبانی فقهی ، محیط زیست ، آلودگی و تخریب محیط زیست .

فهرست مطالب صفحه

فصل اول: کلیات ۱

مقدمه ۲

تعریف مسأله ۲

طرح سوال های اصلی تحقیق ۲

فرضیه های اصلی تحقیق ۳

سوابق پژوهشی موضوع ۳

بیان روش و مراحل انجام کار ۳

نتایج علمی قابل پیش بینی از تحقیق ۳

تعاریف - تعریف لغوی محیط زیست ۴

تعریف اصطلاحی محیط زیست ۵

حقوق محیط زیست ۶

انواع محیط زیست ۷

محیط زیست طبیعی ۸

عوامل تشکیل دهنده محیط زیست طبیعی	۸
محیط مصنوعی یا انسان ساخت	۹
محیط اجتماعی	۱۰
اکوسیستم	۱۰
تعریف لغوی اکوسیستم	۱۰
تعریف اصطلاحی اکوسیستم یا سیستم اکولوژیک	۱۱
انواع اکوسیستم	۱۱
حقوق نسل آینده	۱۲
حقوق فطری	۱۳
توسعه پایدار	۱۳
جرم زیست محیطی	۱۴
فقه محیط زیست	۱۵
آلودگی و انواع آن	۱۵
تخریب	۱۶
حفاظت	۱۷
فصل دوم: ادیان و محیط زیست	۱۸
پیشگفتار	۱۹
زردتشت و محیط زیست	۲۱
واژه نامه گفتار	۲۳
یهودیت و محیط زیست	۲۴

۲۴	دیدگاه یهودیت درباره محیط زیست
۲۶	بهداشت محیط زیست
۲۸	اندیشه سالم
۲۹	واژه نامه گفتار
۳۰	مسیحیت و محیط زیست
۳۰	مقدمه
۳۰	اصول زیست محیطی مکنون در باور های مذهبی با محوریت انسان
۳۱	استفاده مسئولانه از خیرهای موجود در خلقت
۳۳	اسلام و محیط زیست
۳۹	فصل سوم: محیط زیست و فقه
۴۰	بخش اول - مقدمه
۴۱	کتاب
۴۱	حرمت فساد در زمین با توجه به آیات قرآن کریم
۴۵	آبادانی و عمران محیط زیست بر طبق آیات قرآن
۴۶	نهی از اسراف و تبذیر
۵۰	سنت
۵۰	حمایت از محیط زیست در سنت
۵۰	حقوق گیاهان در روایات
۵۳	احیای اراضی موات
۵۴	حقوق حیوانات

۵۸	آلوده کردن منابع محیط زیست
۶۱	آلودگی صوتی
۶۳	عقل
۶۴	دلیل عقل و محیط زیست
۶۷	بخش دوم - بیان موضوع
۶۸	اصل مالکیت و محدودیتهای آن
۶۸	اصول متمم مالکیت و محیط زیست
۶۹	قاعده لاضرر
۶۹	مستندات قاعده
۷۰	معنای ضرر و ضرار
۷۲	لا ضرر و تخریب محیط زیست
۷۴	قاعده اتلاف
۷۶	قاعده اتلاف و تخریب و تعدی به محیط زیست
۷۷	مالکیت منابع محیط زیست
۷۸	قاعده تسبیب
۷۹	رابطه قاعده تسبیب و تخریب و تعدی به محیط زیست
۸۰	قاعده ضمان ید
۸۱	اصل ضمان و تعدی به محیط زیست
۸۲	قاعده «من له الغنم» و محیط زیست
۸۳	قاعده یا اصل عدالت

۸۳	معنای لغوی عدالت
۸۴	مستندات قاعده
۸۶	کلیت قاعده
۸۷	قاعده عدالت و محیط زیست
۸۸	محیط زیست، مشترکات یا انفال
۹۰	مصلحت
۹۱	تعریف مصلحت
۹۱	مصالح و منافع از اهداف فطری به حساب می‌آیند
۹۲	آیا تشخیص مصلحت و مفسده اختصاص به شارع مقدس دارد؟
۹۳	مصلحت و محیط زیست
۹۵	فصل چهارم : نگاهی گذرا بر حقوق محیط زیست
۹۶	حقوق محیط زیست
۹۷	مبانی حقوقی حقوق محیط زیست
۹۷	اصول اساسی حقوق محیط زیست ایران
۹۸	جایگاه حقوق محیط زیست
۹۹	مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی محیط زیست در ایران
۱۰۲	قانون مجازات اسلامی و مسایل زیست محیطی
۱۰۴	عنصر قانونی
۱۰۷	تخریب منابع (محیط زیست) طبیعی
۱۰۸	آلودگی آب

۱۰۹	آلودگی هوا
۱۱۰	آلودگی صوتی
۱۱۱	آلودگی خاک
۱۱۱	آلودگی شیمیایی و هسته ای
۱۱۲	آلودگی ناشی از زباله و نخاله
۱۱۳	آلودگی ناشی از پسماندها
۱۱۴	عنصر مادی
۱۱۵	عنصر معنوی
۱۱۵	شروع به جرم زیست محیطی
۱۱۶	شرکت در جرم زیست محیطی
۱۱۶	معاونت در جرم زیست محیطی
۱۱۷	تعدد (مادی و معنوی) در جرم زیست محیطی
۱۱۷	تکرار در جرم زیست محیطی
۱۱۸	شاکلی و مدعی خصوصی جرم زیست محیطی
۱۱۹	رویه قضایی ایران
۱۲۲	ایران و حقوق بین الملل محیط زیست
۱۲۳	سازمان حفاظت محیط زیست
۱۲۵	سازمان بنادر و کشتیرانی
۱۲۸	جمع بندی و نتیجه گیری
۱۳۱	پیشنهادها
۱۳۲	ضمائم

منابع عربی ۱۴۴

منابع فارسی ۱۴۸

فصل اول

کلیات

مقدمه

انسان امروزه با بحران هویت و خلاء فکری ناشی از چاره اندیشی برای حل مشکلات وسایل مختلف اجتماعی و اقتصادی جهانی روبروست. خلای که از اتکا و اطمینان بشر به یافته های علمی و شناخت تجربی او ریشه گرفت و از آنجا که این اتکا صرفاً محدود به دانش و اطلاعات بشری بود، به حذف نظامهای اخلاقی و ارزشی انجامید و به تبع آن دنیا در فرآیندی مادیگرایانه به سراشی سودآوری کوتاه مدت و مقطعی به نفع طبقه خاص سقوط کرد.

متأسفانه این نحوه نگرش که همچنین استیلای بی ضابطه بشر بر طبیعت از طریق فن آوری را تشویق و ترغیب نموده و از علم به عنوان ابزاری برای رام کردن آن سود می جست، طی سده اخیر بیشترین تأثیرات سوء خود را بر طبیعت و محیط زیست بر جای گذاشت. زیرا بشر نه تنها از این منظر نتوانست با پیشرفتهای و دستاوردهای عظیم علمی بر طبیعت استیلا یافته و آنرا مهار کند، بلکه به دلیل فقدان نگاهی همه جانبه و ارزشی حتی در بسیاری موارد هدف عصیان، خشم و قهر طبیعت قرار گرفت و در صدد تخریب آن بر آمد.

از این رو در صدد آن بر آمدیم تا در حد توان به بیان مسائل زیست محیطی فقه اسلام با توجه به ادله چهار گانه و قواعد و اصول فقهی آن بپردازیم.

این پایان نامه در چهار فصل تدوین شده است که این تقسیم فصول به شرح ذیل می باشد:

فصل اول به معرفی طرح و کلیات پرداخته است؛ در فصل دوم دیدگاه ادیان توحیدی نسبت به محیط زیست به طور خلاصه بیان شده است؛ در فصل سوم که اصلی ترین فصل این تحقیق می باشد در دو بخش تدوین یافته است: بخش نخست بحث ممنوعیت تخریب و تعدی به محیط زیست از دیدگاه کتاب، سنت، عقل و بخش دوم به مبانی حرمت تخریب محیط زیست با توجه به اصول و قواعد فقهی پرداخته است؛ فصل چهارم نیز نگاهی گذرا بر حقوق محیط زیست می باشد که پس از این فصل نتیجه گیری، پیشنهادها و در انتها ضمیمه (که مرتبط با بحث حقوق محیط زیست است) آورده شده است.

تعریف مسأله:

گسترش جوامع انسانی و توسعه شهر نشینی و پیشرفت علوم و فناوری در عرصه های مختلف تأثیراتی را بر روی محیط زیست داشته اند و با توجه به اینکه امروزه بحث تعدی و تخریب محیط زیست توجه مسئولین کشورها را

بعنوان یکی از بحران های مهم جهانی به خود معطوف داشته است لذا ضروری است که مبانی فقهی و حقوقی و احکام مرتبط با محیط زیست را با توجه به آیات ، روایات و مستندات فقهی تبیین . و بنا بر اهمیت محیط زیست در شرع اسلام ، مسئولیت های مدنی و کیفری ناشی از تعدی و تخریب آن را بیان نماییم .

طرح سوال های اصلی تحقیق :

۱- اهمیت محیط زیست که امروزه در سراسر جهان مورد توجه می باشد مبانی فقهی دارد یا تنها در حوزه اخلاق باید بررسی شود ؟

۲- در منابع فقهی و حقوق موضوعه ایران برای عاملین تخریب و تعدی به محیط زیست چه مسئولیت های مدنی و کیفری پیش بینی شده است ؟

فرضیه های اصلی تحقیق :

۱- اهمیت محیط زیست و حفاظت از آن و عدم تخریب آن مبانی فقهی و اصولی دارد که می توان به ادله فقهی از جمله : آیات ، روایات ، اجماع ، عقل و قواعد فقهی مانند قاعده اتلاف ، لاضرر و غیره اشاره نمود .

۲- برای عاملین تخریب محیط زیست مسئولیت های مدنی و کیفری در فقه و حقوق پیش بینی شده است ؛ که این مسئولیتها براساس قاعده لاضرر و اصل چهلم قانون اساسی می باشد زیرا هر فرد ضامن خسارات وارده به دیگری است و چون جرم جنبه عمومی دارد دولت به نمایندگی از عموم در جهت احقاق حقوق اقدام می نماید .

سوابق پژوهشی موضوع :

علیرغم اهمیت این موضوع و لزوم شناخت مبانی فقهی و حقوقی محیط زیست برای دانشجویان رشته ی فقه و حقوق جز چند مقاله ای که در سالهای اخیر به نگارش در آمده کار جدی در این زمینه صورت نگرفته است و کتب موجود در این خصوص بیشتر در حوزه اخلاقی است .

بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق :

روش کتابخانه ای و فیش برداری از منابع معتبر و تجزیه و تحلیل آنهاست و برای حصول به نتیجه مطلوب مستلزم استفتاء از مراجع عالی قدر می باشد .

نتایج علمی قابل پیش بینی از تحقیق :

کاری نو و جدید است و در جهت تدوین مواد قانونی مربوطه و یا آشنایی قضات با آن در مقام صدور حکم موثر و بعنوان منبع و مرجعی برای استفاده پژوهشگران و محققان خواهد بود و می تواند جلوه هایی را از فقه شیعه بنمایاند .

تعاریف

تعریف لغوی محیط زیست

اصطلاح « محیط زیست » خود از دو کلمه « محیط »^۱ و « زیست »^۲ ترکیب یافته است و ترجمه فارسی واژه (environment) به معنی محیط دور و بر است.^۳ این دو واژه در فرهنگ های لغت مختلف - داخلی و خارجی - مورد توجه قرار گرفته است و در برخی از این کتب بخصوص آنهایی که در گذشته تدوین شده اند ، کلمه « محیط » مترادف اصطلاح « محیط زیست » قلمداد شده است . به عنوان مثال می توان از فرهنگ واژه های قرن نوزدهم میلادی نام برد . امیل لیتره^۴ لغت محیط را مترادف با لغت محیط زیست دانسته است.^۵ محیط، لغت عربی و اسم فاعل از باب افعال است و به معنای مکان زندگی آدمی و اقیانوس^۶ ؛ واژه محیط به معنای آنچه که احاطه می کند ، احاطه اشیاء یا ناحیه یا موقعیت ؛ عمل احاطه کردن ؛ نتیجه این عمل^۷ ، جمع کلیه شرایط خارجی و اثر آنها در زندگی و توسعه موجودات^۸ ، مجموعه عوامل فیزیکی - شیمیایی - بیولوژیکی و عوامل اجتماعی که در لحظه معین قادر به اثر گذاردن مستقیم یا غیر مستقیم، فوری یا زمان دار در موجودات زنده و فعالیت انسان باشند^۹ ، فرا گرفتن ، نفوذ کردن ، تحت تاثیر قرار دادن شرایط اوضاع و احوال^{۱۰} و مانند آن تعبیر شده است .

^۱ Environment

^۲ Subsistence

^۳ حمیم ، سلیمان ، فرهنگ انگلیسی فارسی ، ص ۲۵۲

^۴ Emil liter

^۵ بنان، غلامعلی ، « محیط انسان و جلوگیری از آلودگی آن » ج اول ، ص ۱-ع

^۶ عمید، حسن ، فرهنگ فارسی عمید ، ج ۲ ، ص ۱۷۷۴

^۷ دهخدا ،علی اکبر ، لغت نامه دهخدا ، ج ۱۲ ، ص ۸-۱۸۰۶۷ ، بنان ، غلامعلی ، پیشین ، ص ۲۰۱

^۸ بنان، غلامعلی ، پیشین ، ص ۲

^۹ بنان ، غلامعلی ، پیشین ، ص ۵

^{۱۰} A.P. Comie < Jwindsor lewis , “ oxford Advanced learner ’ s Dictionary of current English , eight IMPression .

oxford university press , ۱۹۷۸ . P.۲۹۲.

درباره کلمه « زیست » گفته شده است که به معنای چیزی است که یک شخص برای زنده ماندن به آن نیاز دارد؛ تهیه کردن غذای کافی یا پول کافی برای زنده نگاه داشتن خود، حیات، زندگی و عمر^۱، اعاشه، امرار معاش، دوام، وسیله معیشت، قلمرو حیات و زندگی^۲، هستی، وجود داشتن^۳ و مانند آن؛ همین تعابیر در فرهنگ های لغت دیگر نیز بیان شده است^۴. بنابراین می توان گفت که محیط زیست از نظر لغوی به معنای محلی که آدمی را احاطه کرده است و نیز قلمرو حیات و زندگی است.^۵

محیط زیست در دو مفهوم به کار برده می شود، یکی مفهومی که از علوم طبیعت ناشی می شود و تحت عنوان « محیط زیست طبیعی » معرفی شده و دیگری در تعامل با سازو کارهای انسانی است که با عنوان « محیط زیست انسانی » از آن نامبرده می شود و هر دو عنوان فوق طیف گسترده ای از مصنوعات مختلف را تحت پوشش خود دارد که این امر به پیچیدگی ارائه تعریف واحد از محیط زیست می افزاید.

محیط زیست به معنای عام شامل کل منابع طبیعی تجدید شونده شامل جنگل ها، مراتع، و منابع آبی و... بوده و طیف وسیع و گسترده ای از تعاریف تخصصی مربوطه را در بر می گیرد که همین امر در تفسیر ماهوی مربوطه به معنای قانونی محیط زیست اشکال هایی را به وجود آورده، چرا که هیچ متن حقوقی، محیط زیست را به صورت جامع و مانع تعریف نکرده است و قوانین موجود تعریفی از آن ارائه نداده اند، بلکه در آن ها از محیط زیست در رابطه با سه عنصر طبیعت، منابع طبیعی، شهر و مناظر سخن گفته شده است؛^۶ که در این راستا می توان به برخی از قوانین و مقررات موضوعه مانند قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع کشور، قانون شکار و صید، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، قانون شهرداری و... اشاره نمود.

تعریف اصطلاحی محیط زیست

درباره تعریف اصطلاحی محیط زیست، مفاهیم و عبارات گوناگونی بیان شده است که صرف نظر از وجود اختلاف در کلمات و الفاظ، تشابه فراوانی از حیث مفهوم میان محیط زیست به عنوان یکی از رشته های مطالعاتی، همچون دیگر رشته های مطالعاتی، تعریف و مفهوم مخصوص به خود را دارد.^۷

«محیط زیست متشکل است از نظام های اتمسفر^۸ (که از هوا و ذرات آب و ذرات معلق تشکیل شده)، پدوسفر

پدوسفر (زمین)^۹، بیوسفر^{۱۰} (قشر زیست محیطی) و هیدروسفر^۱ (آب)»^۲

^۱ معلم، مرتضی، فرهنگ جدید فارسی - فرانسه، ج اول، ص ۱۰۹۵

^۲ آریان پور کاشانی، عباس، آریان پور کاشانی، منوچهر، فرهنگ انگلیسی به فارسی، ج اول، ص ۱۰۷۸.

^۳ Cambridge, op.cit, p.۸۷۸.

^۴ حمیم، سلیمان، فرهنگ فارسی / انگلیسی، تهران رودکی، ۱۳۶۲، ص ۴۲۷، ۷۷۲.

^۵ قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست، (مطالعه تطبیقی در حقوق ملی و بین المللی)، ص ۲۵

^۶ تقی زاده انصاری، مصطفی، حقوق محیط زیست در ایران، ص ۷

^۷ قاسمی، حقوق کیفری محیط زیست، ص ۲۵

^۸ Atmospher

^۹ pedosphere

^{۱۰} biosphere

« محیط زیست عبارت است از محیطی که فرایند حیات را فرا گرفته و با آن بر هم کنش دارد. محیط زیست، از طبیعت، جوامع انسانی و نیز فضا‌هایی که با فکر و با دست انسان ساخته شده اند، تشکیل یافته است و کل فضای زیستی کره زمین، یعنی زیست کره (بیوسفر) را فرا می‌گیرد.^۳»

به این ترتیب مشخص می‌گردد که، هر چند محیط زیستی که از آن سخن گفته می‌شود، تمامی فضای حیاتی زیست کره را شامل می‌گردد و از آن مفهوم یک واحد منسجم و غیر قابل تفکیک استنباط می‌شود، اما در اصل واحدی همانند و یکنواخت نیست، و از مجموعه محیط‌های گوناگون، نظیر: محیط‌های استپی^۴ (مرتع وسیع دارای علف و عاری از درخت)^۵، بیابانی، جنگلی تشکیل شده است و هر یک از این محیط‌ها ارتباط متقابل با محیط دیگر دارد و به همین سبب است که، این واحد منسجم در برابر تغییراتی که در هر کدام از این محیط‌ها پدید می‌آید، از خود عکس‌العمل نشان می‌دهد. بنابراین هر یک از این محیط‌ها به منزله جزیی از کل است که، فعل و انفعالات موجود در آنها در قالب کل، به عبارتی «زیست کره» قابل فهم و توجیه است.^۶

بنابر تعریف دیگری که از محیط زیست بیان شده است، محیط زیست محیطی است با خصایص بیولوژیکی، شیمیایی و فیزیکی معین که در آن محیط، بشر و سایر موجودات ذی حیات در طول زندگی خود می‌توانند از یک زندگی طبیعی بهره‌مند باشند.^۷

همچنین در تعریف محیط زیست گفته شده است که، محیط زیست یک هدیه الهی است که از مجموعه منابع، موجودات، علل و شرایط هماهنگی که گرداگرد هر موجود زنده وجود دارد و استمرار زندگی و حیات منوط و وابسته به آن است، تشکیل می‌شود.^۸

در یک تعریف ساده می‌توان گفت که محیط زیست به تمام محیطی اطلاق می‌شود که نسل انسان به طور مستقیم و غیر مستقیم به آن وابسته است و زندگی و فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد و در یک استقرار معلوم می‌شود که شامل هوا، آب، خاک، گیاه جنگلی، دریاچه، حیوانات، کوه و دشت می‌شود.^۹

محیط زیست انسان فضا و مکان واحدی است که انسان (اجتماع)، طبیعت و عناصر طبیعی و فرهنگ و فضای فرهنگی، محیط مصنوع و عناصر انسان ساخت، اجزاء و عناصر غیر قابل تفکیک و لایتجزای آن هستند که به

^۱ hydrosphere

^۲ لواسانی، احمد، کنفرانس بین‌المللی محیط زیست در ریو، ص ۳-۴

^۳ بهرام سلطانی، کامبیز، مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی محیط زیست، ج ۶ ص ۱.

^۴ steppe

^۵ جعفر نوری، فرهنگ جامع محیط زیست، ص ۴۷۶

^۶ بهرام سلطانی، پیشین ص ۳-۲

^۷ بی‌نا، «بحران محیط زیست و نقش عوامل مختلف» مجله صنعت حمل و نقل، شماره صدم، تابستان ۱۳۷۰، ص ۱۰۴

^۸ هنری، مرتضی، «محیط زیست و توسعه»، مجله محیط زیست، شماره ۳، تابستان ۱۳۶۲ ص ۱۸.

^۹ ملک پور، خشکبیجاری، حسن شاه، از جرم‌انگاری تا جرم‌زدایی در عرصه حقوق محیط زیست، مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق محیط زیست

ایران، ص ۱۶۵

صورت دواير متداخل همپوشانی دارند . اما اصطلاحاً محیط زیست به طبیعت و عناصر طبیعی موجود در کره زمین (و در مقیاسی کوچکتر در محدوده زندگی انسان همچون شهر یا روستا) اطلاق می شود .^۱

حقوق محیط زیست

محیط زیست در قوانین ایران چنین معنا شده است : آن چه که پیرامون زیستن را در بر گرفته و با آن در فعل و انفعال است . فضایی با تمامی شرایط فیزیکی ، بیولوژیکی ، اجتماعی ، اقتصادی ، سیاسی و ... که همه موجودات زیست کننده در آن را شامل می شود و مجموعه روابط بین آنان را در بر می گیرد .^۲

تعریف برخی سازمانهای بین المللی از محیط زیست به این شرح است : انسان مخلوق و شکل دهنده محیط زیست خود است . محیطی که به وی بقای فیزیکی ، فرصت رشد معنوی (اخلاقی ، اجتماعی و روحی) عطا می کند.^۳ در برخی از قوانین نیز آمده است : «محیط زیست شامل مجموعه ای است از به هم پیوستگی عوامل بیرونی بیرونی که رشد و حیات موجودات زنده انسانی، جانوری و گیاهی متاثر از آن است . انسان ها موضوع اصلی هر گونه توسعه هستند . بر خورداری از سلامت و توانایی های جسمی و روحی جزو حقوق انسان ها در انطباق با طبیعت است .^۴ یونسکو محیط زیست را محیط زندگی بشر یا آن بخشی از جهان که بنا به دانش کنونی بشر همه حیات در آن استمرار دارد می داند .^۵ و شورای اقتصادی اروپا در تاریخ ۲۷ ژوئن ۱۹۶۷ محیط زیست را اینگونه تعریف می کند. محیط زیست شامل : آب ، هوا ، خاک و عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده می گردد.^۶

محیط زیست بشر عبارت است از نظام و کلیه عوامل و شرایط طبیعی که انسان در آن زندگی می کند و حیات و رشد مادی و معنوی او وابسته به آن ها است . آب ، هوا ، زمین ، نور ، گیاهان و جانوران و روابط حاکم میان آنها از جمله این عوامل هستند . این تعریف با توجه به تعاریف زیر و سایر اسناد بین المللی که به علت رعایت اختصار از ذکر آنها خودداری گردیده ، ارائه شده است . در تعریف بیوسفر یا لایه ای که حیات در آن جریان دارد . علاوه بر تعریف یونسکو کنوانسیون مسئولیت مدنی درباره خسارت ناشی از اعمال خطرناک در محیط زیست که به کنوانسیون دوگانه (۲۱ ژوئن ۱۹۹۳) شهرت دارد، در ماده ۲ آورده است : محیط زیست شامل بخش های زیر می شود : منابع طبیعی اعم از تجدید پذیر و غیر قابل تجدید مانند هوا ، خاک ، آب و کلیه جانوران و گیاهان و تاثیر متقابل این عوامل بر یکدیگر ...^۷

^۱ تقی زاده ، محمد ، مجموعه مقالات حقوقی مبانی حقوق محیط زیست جهان بینی اسلامی و فرهنگ دینی مجموعه مقالات نخستین همایش محیط زیست ایران ، ص ۲۱۸

^۲ مجموعه قوانین و مقررات محیط زیست ایران ج اول ۱۳۷۹

^۳ بیانیه کنفرانس سازمان ملل درباره محیط زیست انسان (استکهلم ۱۹۷۲)

^۴ بیانیه کنفرانس سازمان ملل درباره ، محیط زیست و توسعه (همایش زمین ، ریو دو ژانیرو ، ۱۹۹۲ ، اصل اول)

^۵ کیس ، الکساندر (ترجمه محمد حسن حبیبی) ، حقوق محیط زیست ، ص ۵

^۶ همان منبع ، ص ۶

^۷ همان منبع ، صص ۴۶

حقوق محیط زیستی بشر : نظام حقوقی است که از محیط زیست سالم و پایدار برای حیات و زندگی با کیفیت و با عزت همه نسل های بشر حمایت و حفاظت می کند .^۱

از تعریف هایی که درباره محیط زیست ارائه شده ، عناصر تشکیل دهنده آن نیز به خوبی شناخته می شود. به این ترتیب می توان گفت که اجزای تشکیل دهنده محیط زیست عبارتند از : آب ، هوا ، زمین ، خاک ، که هر یک از این قسمت ها نیز ، خود دارای بخش های مختلف هستند .

انواع محیط زیست

دانشمندان و کارشناسان محیط زیست آن را به دو بخش تقسیم می کنند :

محیط زیست طبیعی : محیط زیست طبیعی به آن قسمت از محیط زیست اطلاق می شود که ، دربر گیرنده بخشی از فضای سطح کره زمین است و به دست انسان نیز ساخته شده است؛^۲ از موهبت های خدادادی است و شامل جنگلها ، مراتع ، کوهها ، دشتها ، رودخانه ها و مانند آن می شود .^۳ به عبارت دیگر، تمامی چشم اندازهای طبیعی موجود در جهان ، محیط طبیعی محسوب می شوند ، علی رغم اینکه، انسان با توجه به پیشرفت هایی که در زمینه های گوناگون به دست آورده ، دگرگونی های عمیقی را نیز در این بخش از محیط زیست پدید آورده ؛ با این حال در ماهیت طبیعی بودن عوامل سازنده این قسمت از محیط زیست تغییری حاصل نشده است .

عوامل تشکیل دهنده محیط زیست طبیعی

عوامل تشکیل دهنده محیط زیست طبیعی را می توان به دو قسمت عوامل جاندار^۴ و بی جان^۵ تقسیم کرد:

۱- عوامل جاندار که عبارتند از : ۱- حیات وحش ۲- پوشش گیاهی (رویش طبیعی)

۲- عوامل بی جان که عبارتند از : ۱- آب^۶ ۲- هوا^۷ ۳- خاک^۸ .^۹

در تقسیم دیگر می توان گفت محیط زیست طبیعی از بخش های مختلفی به شرح زیر تشکیل می گردد :

۱- اتمسفر ۲- هیدروسفر ۳- پدوسفر ۴- بیوسفر

۱- اتمسفر یا لایه هوایی کره زمین بر اثر پیدایش تعادل میان قوه جاذبه زمین و حرکت مولکول های گازهای موجود در هوا به وجود می آید .

^۱ مظفری، محمد حسن ، حقوق محیط زیست بشر براساس قرآن و حقوق بین الملل ، مجموعه مقالات نخستین حقوق محیط زیست در ایران، ص ۲۳۸

^۲ بهرام سلطانی، کامبیز ، مقدمه ای بر شناخت محیط زیست ، ص ۴

^۳ میر عظیم قوام ، حمایت کیفری از محیط زیست ، ص ۵

^۴ Biotic

^۵ Abiotic

^۶ Water

^۷ Air

^۸ Earth

^۹ قوام ، میر عظیم، حمایت کیفری از محیط زیست ، ص ۵

به طور کلی می توان اتمسفر را به دو بخش تقسیم کرد؛ در یکی از این بخش ها تغییرات مهم اقلیمی صورت می گیرد که تروپوسفر نامیده می شود و دیگری که در آن هوای قابل استنشاق وجود ندارد و آن را استراتوسفر گویند.

دمای استراتوسفر تقریباً همیشه ثابت و برابر ۵۵ درجه سانتی گراد زیر صفر می باشد ارتفاع تروپوسفر در حدود ۱۱ تا ۱۲ کیلومتر است. در تروپوسفر علاوه بر چهار گاز اصلی و بخار آب، گازهای دیگری از قبیل نئون، هلیوم، کریپتون، متان، اکسید های نیتروژن، هیدروژن و کسئون نیز وجود دارد.

۲- هیدروسفر: کلیه ذخایر آبی روی زمین و درون کره خاکی را هیدروسفر گویند

۳- پدوسفر: پدوسفر یا پوشش خاکی زمین را باید محل تداخل اتمسفر و هیدروسفر دانست؛ سنگها و صخره ها مواد اولیه تولید خاک هستند.

۴- بیوسفر: مجموع فضای اشغال شده به وسیله جانداران را بیوسفر یا فضای زنده خاکی نامند؛ به بیان دیگر مجموعه اکوسیستم های کره خاکی را بیوسفر گویند.^۱

مجموعه عوامل جاندار و بی جان، فضای زنده کره خاکی یا بیوسفر را تشکیل می دهند. انرژی مورد نیاز برای حیات موجودات و استمرار آن در این فضا، از انرژی خورشید تامین می گردد. آنچه که ما امروزه از آن به عنوان محیط طبیعی یاد می کنیم طبیعت خالص و به دور از دگرگونی نیست و اثرات نامطلوبی از سوی انسان بر آن وارد شده است. در مناطقی (کشورهایی) مانند ایران که قدمت زندگی بشر در آن به قرن های قبل از مسیح باز می گردد، یافتن طبیعت بکر و دست نخورده به مراتب دشوارتر خواهد بود. در عرصه بین المللی، هر چند تلاش های زیادی در طول دو دهه اخیر برای حفاظت از این محیط به عمل آمده است؛ اما تخریب و انهدام عوامل محیط طبیعی (آب، خاک و هوا) و آلوده کردن طبیعت، همواره ادامه داشته است. فرسایش خاک، به ویژه در مناطق خشک و نیمه خشک، و نیز تخریب جنگل ها و دیگر پوشش گیاهی با شدت ادامه دارد و محیط طبیعی کشورهای مختلف جهان مانند: یونان، پرتغال، اسپانیا، بلغارستان، بلژیک، روسیه و دیگر کشورهای استقلال یافته شوروی سابق، سوئد، فرانسه، آلمان، لهستان، نروژ و سوئیس متحمل صدمات و آسیب های قابل توجهی شده اند. ایران از این صدمات مصون نمانده است.^۲ معافلات ایران در دورانی که جوامع گرد آورنده گیاهان و شکار گر در آن به سر می بردند، محیطی پوشیده از جنگل درختزار و علفزارهای غنی بود. با شروع دوران

^۱ بهرام سلطانی، مقدمه ای بر شناخت محیط زیست، ص ۳، ۳۴ و ۷۷، ولایی، عیسی، اسلام و محیط زیست، ص ۷

^۲ قاسمی، حقوق کیفری محیط زیست، ص